

Kolnai Aurél

BALÁZS ZOLTÁN

Kolnai Aurél a huszadik századi morál- és politikafilozófia egyik legjelentősebb alakja. A modernkori, sokágú konzervativizmus legeredetibb és legmélyebb gondolkodói, Santayana, Oakeshott, Arendt, Strauss, Niebuhr, Hayek neve mellé Kolnai Aurélé is odatartozik, noha ismertsége az övékéénél nagyságrendekkel kisebb. A legrangosabb folyóiratokban publikált, a nagypresztízsű brit *Aristotelian Society* tagja és rendszeres előadója volt. Az egyetemi világban azonban nem tudott karriert csinálni, mert a kortárs analitikus angol morálfilozófia fenomenológiai beállítottsága számára idegennek számított, jóllehet rokonszenvezett az analitikus felfogással is. Ráadásul bármennyi értékes és eredeti esszéje jelent is meg, monografikus igényvel írott könyve azonban csak három, s mindegyik a második világháború előtt. Presztízse és ismertsége csak halála után kezdett növekedni, s ennek bizonyítéka, hogy már öt kötetnyi válogatás jelent meg írásaiból, továbbá két korai, német nyelvű művét nemrég angolul is kiadták (az egyik a szexualitákról, a másik az undorról szól). Az első válogatás 1977-ben jelent meg, főleg erkölcsfilozófiai tanulmányokat tartalmaz. A kötethez a kortárs brit morálfilozófia két ismert gondolkodója, David Wiggins és Bernard Williams írt előszót. A második és harmadik kötet politikai filozófiai írások gyűjteménye (1995, 1999). Az előszót ezekhez Pierre Manent írta. 2002-ben korai erkölcsfilozófiai írásaiból jelent meg válogatás, 2004-

ben pedig a CEU Pressnél jelent meg egy tőle és róla szóló tanulmányokat tartalmazó kötet. 2002-ben pedig adták ki Francis Dunlopnak, Kolnai egykori tanítványának és életműve gondozójának mesteréről írott biográfiáját.¹

Kolnai jelentőségének felismerését részben az is akadályozza, hogy tanulmányai öt nyelven jelentek meg, s a szövegek témái között csak kevés átfedés van. Anyanyelve a magyar volt, s mindvégig – ahogy Jászi Oszkárnak küldött egyik levelében fogalmaz – ebben a „zengzetes” nyelvben érezte magát leginkább otthon. De doktori disszertációját már németül írta, s a húszas-harmincas években németül publikált (első két könyvét is beleértve). Nemzetközi hírnevet a *The War against the West* című, 1937-ben megjelent, a nemzetiszocializmus ideológiáját páratlan alaposággal és roppant bő forrásanyagot használó műve hozott számára. Ettől kezdve Kolnai rendszeresen publikált angolul, s legtöbb filozófiai műve ezen a nyelven íródott. A francia nyelv ismeretét még a németnél és az angolnál is magától értetődőbbnek tekintette. Élete nagy „nyelvi szerelme” pedig a spanyol volt, számos fontos tanulmányt spanyol folyóiratokban publikált, köztük az 1956-os magyar forradalomról készült elemzését is.

Nemzetközi ismertségének növekedése jelenleg párhuzamosan zajlik itthoni ismertségének növekedésével (a Magyar Politikatudományi Társaság 2004-ben Kolnai-díjat alapított az adott év legjobb politika-

tudományi munkájának jutalmaképpen), jöllehet arról, hogy szakterületének itthoni művelői jól vagy sok esetben egyáltalán ismernék őt, nem beszélhetünk. Ennek a főntebb jelzettekén kívül az is oka, hogy Kolnai nagyon fiatalon elhagyta Magyarországot, s bár még sokáig publikált magyar nyelvű folyóiratokban, továbbá rendszeresen visszalátogatott Budapestre, ahol szülei éltek, lényegében nem vett részt a magyar szellemi életben.² Kolnai konzervatív és harcos antikommunista felfogása a háború után természetesen semmilyen formában nem lehetett itthon szalonképes. Érdeklődése a magyar politika iránt mindazonáltal nem szűnt meg, s életének további részében is igen nagy szerepet kaptak a magyar emigráció tagjai. A háború után magyar nyelvre lefordított első írása, mely a megbocsátásról szól, 1993-ban jelent meg. Azóta több írása illetve írásaiból készült válogatás is napvilágot látott. A *Világosság* 1997/5-6-os száma teljes egészében Kolnai emlékének szenteltetett. A válogatás fő szempontja Kolnai emberi alakjának, gondolkodása alapvonásainak, valamint a magyar szellemi élethez való kapcsolódásának bemutatása. Az Új Mandátum kiadó Magyar Pantheon sorozatának Kolnai-kötete igyekszik átfogó képet nyújtani munkásságáról. 2005-ben pedig az Európa Könyvkiadó jóvoltából megjelentek *Politikai emlékiratai* is, ez az 1999-es angol nyelvű eredeti kiadás fordítása.³

Annak ellenére, hogy Kolnai filozófiája teljes mértékben megismerhető az általa írt művekből, az ő esetében mégsem lehet pontos képet alkotni róla anélkül, hogy személyével és életútjával is megismerkednénk. Az életrajzi összefoglaló itt nem konvencionális kellék, hanem a gondolatrendszerrel szorosan összekapcsolódó történet. Kolnai oeuvre-jében ugyanis nem lehet olyan „megkerülhetetlen” alaplíra rámutatni, amelynek alapján gondolkodása hiánytalanul és szabatosan bemutatható volna. Ezért a következő tárgyalási módszert követem. Először személyes filozófiai élettörténetét tárgyalom. Ezt követően a filozófiáról vallott

felfogását, majd morálfilozófiáját, végül pedig politikai filozófiáját tekintem át.

FILOZÓFIA ÉS ÉLETTÖRTÉNET

Életrajzi tények

Kolnai gyermek- és serdülőkorát Budapesten töltötte. Tagja volt a Galilei-körnek, az ószirózsás forradalom végéig a Polgári Radikális Párttal szimpatizált, de a bolsevik proletárdiktatúrát élesen elutasította. 1919 nyarán politikai okokból végleg szakított Magyarországgal, helyesebben mindenféle nemzeti elkötelezettséggel, bizonyos értelemben tudatosan örökös emigrációra ítélve magát. Ettől fogva Bécsben élt. Egyetemi tanulmányait is a bécsi egyetemen folytatta, doktori disszertációját morálfilozófiából írta, a legnagyobb befolyással Max Scheler volt rá. Tagja volt a pszichoanalitikus mozgalomnak, de igen korán szakított vele. Egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a fenomenológia felé, németországi tanulmányútján Husserl előadásait is hallgatta. Egyetemi állásra külföldi állampolgárként azonban nem számíthatott, így folyamatosan szülei anyagi támogatására szorult. Számos baráti és filozófiai társaság tagja volt. Aktívan politizált, elsősorban cikkei és tanulmányai révén. 22 éves korában katolizált, keresztelője és doktorrá avatása ugyanazon a napon történt. Élete végéig gyakorló katolikus maradt. Baloldali katolikusként szükségképpen marginális helyzetben volt, bár a Dollfuss-féle antináci diktatúrában komolyabb szerepet is vállalhatott volna. A harmincas évektől egyre nagyobb figyelmet szentelt a nácizmus ideológiájának. Az Anschluss előestéjén néhány hónapra Londonba ment, de végül Franciaországban, Párizsban telepedett le. 1940-ben feleségül vette Gémes Erzsébetet. Mint a Harmadik Birodalom állampolgárát internálták, majd szabadon engedték, aztán másodszer is internálták. A felbomló Franciaországban csak kis híján kerülte el a Gestapo rendőreit, az internálótáborból megszökve sikerült eljutnia Toulouse-ba. Innen kalandos úton feleségével együtt jutott

Spanyolországon keresztül Portugáliába, ahonnan Amerikába hajóztak. New Yorkban, majd Bostonban éltek, s mivel Kolnainak nem volt korábban egyetemi állása, erre ott sem számíthatott. Barátai és ismerősei (köztük Jászi és Lewis Mumford) sem tudtak rajta érdemben segíteni. Amerikai tapasztalatai Kolnai végleg konzervatívvá tették. Közöséget a katolikusok között talált, s ez vallási meggyőződésének is új erőt adott. Ezen a vonalon sikerült végül továbblépnie, s 1945-ben a quebeci katolikus Laval Egyetemen professzori álláshoz jutott. Kanadai évei viszonylagos jómódban és termékenyen teltek. Kolnai azonban a hivatalos és számára egyre totalitáriusabbnak tűnő tomizmussal, amelyet ráadásul egyre erőteljesebben színezt a Maritain-féle baloldali katolicizmus, növekvő ellenérzéseket táplált. A helyzet ebben a tekintetben nagyon hasonlított a húszas-harmincas évekbeli bécsi helyzethez, azzal a különbséggel, hogy ezúttal a baloldali katolicizmus volt domináns szerepben, Kolnai pedig a jobboldalon volt éppen kisebbségben. Eközben egyre nagyobb lelkesedéssel figyelte Spanyolország politikai fejlődését. 1955-ben végleg szakított a Lavalal, s Angliában kapott ösztöndíjat. Sokáig habozott, hogy Spanyolországban vagy Angliában telepedjen-e le. A spanyol szellemi és filozófiai élet azonban lényegesen provinciálisabb volt az angliainál, s Kolnait a spanyol politika dichotomizálódása is elkedvetlenítette. Mindenesetre angliai élete sem bizonyult könnyűnek, s a helyi viszonyokhoz képest kifejezetten szegénységben élt. Viszonylag idős kora, filozófiai stílusa és álláspontja, „könyv-telesége” miatt nem sikerült főállású egyetemi tanárként elhelyezkednie. Tudását minden különösége ellenére sokan elismerték, de a legtöbb, amit elért, az oxfordi Bedford College állandó óraadó tanári állása volt. Mindazonáltal keresett előadó maradt, folyamatosan publikált, és az Egyesült Államokban is vendégtanárkodott. 1973-ban hunyt el, második infarktusa következtében, egy londoni kórházban. Felesége kilenc évvel élte túl.

Az erkölcs primátusa

Kolnai szellemi fejlődését szinte az első pillanattól fogva az erkölcsi reflexió minden mást lebíró fontossága jellemezte. Memoárjaiból kiderül, hogy az elkerülhetetlen, bár szerencsére szelíd formában lejátszódó serdülőkori lázadás nem az erkölcsi *hangsúly* vagy a szülői *normák* elutasítását jelentette, hanem éppen ellenkezőleg: önmagukért való komolyan vételét. A szembe forduláshoz az igazán látványos alkalmat a világháború és a vele kapcsolatban elfoglalt álláspont adta. Az első világháború politikai kataklizmáját Kolnai ugyanis szinte az első pillanattól fogva erkölcsi vitának tekintette és az antantnak adott igazat. Az is igaz persze, hogy az első világháborúban a szembenálló felek jó vagy rossz volta nem volt annyira leegyszerűsíthető erkölcsi kérdés, mint a másodikban. Ez viszont megkövetelte, hogy az értékelés minél árnyaltabb és sokrétűbb legyen. Kolnai első „felnőtt” döntése, vagyis a háború általánosan elfogadott igazolásának visszautasítása tehát olyan döntés, amely mögött összetett és alaposan végiggondolt erkölcsi ítéletalkotás húzódik meg. A háború jellegének erkölcsi értékelése ráadásul nem egyfajta deontikus ítéletalkotás, vagyis adott univerzális normák alkalmazása egy bizonyos helyzetre, majd egy dichotóm következtetési séma alapján annak eldöntése, hogy erkölcsileg helyes vagy helytelen, jó vagy rossz álláspont-e valamelyik fél támogatása. Az erkölcsi döntésnek valójában csak akkor van értelme, ha beágyazódik egy tágabb összefüggésbe – ezt nevezi később Kolnai praxisnak. Az tehát, hogy melyik oldal ügyét kell a jó ügynek tartanunk, végső soron nem-erkölcsi, vagy, kevésbé élesen fogalmazva, nem erkölcsfilozófiai érvek döntenek el. Ezek legsúlyosabbika magának az egyetemes erkölcsnek, illetve a helyes erkölcs gyakorlati megélése lehetőségének a védelme, amely szükségképpen erkölcsön kívüli, vagy ha tetszik, metaetikai érveket kíván meg. Lényegében ez, vagyis az erkölcsi normák alapjai felforgatásának veszélye fordította szembe a baloldali rokonszenv ellenére Kolnait a Tanácsköztár-

sasággal és egyre inkább a polgári radikálisokkal is.

A praxis élménye

Kolnait morálcentrikussága egyáltalán nem tette unalmas prédikátorrá. Éppen ellenkezőleg: az erkölcsi hangsúly csak akkor lehet hangsúly, ha megvan mögötte az erkölcsmentes háttér, a már említett praxis. Otto Weininger könyörtelen pánmoralizmusát, bármennyire is rokonszenvesnek találta önmagában, Kolnai éppen ezért utasította el. Életének gyermekkorától fogva szerves részét alkották a különféle, kisebb részben aktív, nagyobb részben passzív „hobbik” és „szerelmek”, ezek közé tartozott a nyelvek iránti érdeklődése is. Sőt, azt a paradox kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy még az erkölcsi rossznak vagy kétes értékűnek a precíz elemzését is csak esztétikai motiváció birtokában lehet elvégezni: erre példa a „gyűlölet”, a „félelem”, az „undor” elemzése, de még a náciizmus erkölcsi elítélése sem mentes nála egyfajta esztétikai méltánylástól.

A praxis Kolnai számára elsősorban, de természetesen nem kizárólag az esztétikai élvezet terepe. A megfigyelő, gyűjtő, ínyencséget kereső ember egy fontos értelemben magányra van ítélve, helyesebben azt választja. Ám ez egyúttal maga a filozófiai attitűd is. Filozófiájának sarokköve is éppen az, amit ő gyakran a „tárgy szuverenitásának”, vagyis a valóságnak, a realitásnak a megfigyelő és leíró szubjektummal szembeni primátusának nevez. Ennek a filozófiai álláspontnak a tapasztalati gyökere kétségkívül a praxis passzív-esztétikai földolgozásában rejlik. S ha Kolnait a pszichoanalízistől annak morálfilozófiai naivitása és deficitje távolítja el, akkor a fenomenológiában elsősorban az nyűgözi le, hogy az magát a morálfilozófiát, az erkölcsi tapasztalatot is be tudja ágyazni a praxis filozófiájába, mégpedig úgy, hogy semmiféle rendszert nem erőszakol rá. Ezáltal pedig megteremti annak lehetőségét, hogy magát az erkölcsi tapasztalást is a valóság szuverén részeként dolgozzuk föl, semmiféle prekonceptió és teória által nem korlátozva, mindig utat hagyva

a további pontosításnak.

Némileg leegyszerűsítve Kolnai filozófiai és morálfilozófiai álláspontját filozófiatörténeti távlatba helyezve az jellemzi, hogy elfogadja Kant morálfilozófiai hangsúlyát, de elutasítja annak mind szubjektivista-idealista megalapozását, mind totalitarizmusát, vagyis a praxis fölött gyakorolt totális ellenőrzését, mind pedig a praxistól való radikális, ontológiai különbségét. Ez azonban Kolnait nem teszi fenntartások nélkül arisztotelianussá, vagyis nem fogadja el, hogy az erkölcsös és a jó élet közé egyenlőségjelet tehetünk: az erkölcs szűkebb, mint a praxis; s noha nincs olyan gyakorlati tevékenységünk, amelynek ne volna erkölcsi vonatkozása, ez nem jelenti azt, hogy az erkölcs képes volna a gyakorlat minden aspektusáról ítéletet alkotni.

Katolicizmus

Kolnai számára a vallás megkülönböztetett jelentőséggel bírt; ennek világos bizonyítéka, hogy „politikainak” nevezett emlékirataiban más témákhoz képest meglepően részletes és kimerítő elemzést nyújt saját megtéréséről és vallásos felfogásáról. Megtérése, ahogy írja, lelkiileg és észjárásilag logikus és érthető, még akkor is, ha minden megtérés lényegét tekintve kegyelem. Sem társadalmi, sem szűkebb értelemben vett életkori pszichológiai tényezőkkel nem függ össze; s ha mindenképpen kategorizálni akarjuk, akkor az intellektuális típusba kell sorolnunk. Szó sincs azonban racionális vagy racionalista jellegű megtérésről; Kolnai többször is hangsúlyozza fönntartásait a teológia racionalista hagyományával, s általában véve a hit intellektualizálásával szemben. Annak, hogy Kolnai végső soron az Egyházon belüli létet is kisebbségiként élte meg, tulajdonképpen ugyanaz a szellemi oka, mint filozófiai marginalizálódásának: ahogy sem kantiánusnak (még kevésbé utilitaristának), sem arisztotelianusnak nem vallotta magát, úgy sem a tomista („észelvű”), sem az ágostoni („hitelvű”) hagyományhoz nem volt besorolható; márpedig ezek képezik a katolikus hagyományon belül a két fő tájékozódási pontot. Ennek ellenére – s éppen

ettől lesz megtérése és töretlen hűsége az Egyházhoz jellegzetesen „kolnais” – úgy találta, hogy önmagával a szó legteljesebb értelmében a katolikus, és csakis a katolikus egyházban azonosulhat. Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy Kolnai alapvető törekvése valamiféle modern értelemben vett „önmagára találás” lett volna; az egzisztencialista filozófiát bíráló írásaiban élesen elutasítja az "önkeresés", az "önmegvalósítás", az autenticitásra törekvés modern téveszméit. De tágabb értelemben talán mégis erről van szó, s erre vall, hogy megtéréseinek saját maga által adott elemzését is átszövik a katolikus világszemlélet és a saját filozófiai nézetei, kiérlelt és kiérleletlen, de magáénak vallott meggyőződések közötti átfedések és egybeesések.

Kolnai hivatkozási sarokpontjai az erkölcs, a konszenzus (és a hagyomány), valamint a perszonalizmus. Ezek együtt magyarázzák meg, hogy számára az istenhit, a kereszténység és a (szigorúan egyházi értelemben vett) katolicizmus elfogadása hogyan lehetett egyetlen megtérés tárgya. Az egyház a jó és a rossz közötti különbségtétel abszolút fontosságának a legmegbízhatóbb őre; a jó és a rossz önmagán túlmutató értelme és jelentősége pedig az istenhit és a keresztény teológia révén tárul föl. A jó és a rossz valóságát, valóságos létét és az ember döntéseivel való szoros kapcsolatát a legkövetkezősebben az egyház veszi védelmébe. A gyakorlat, a praxis legfőbb őre megint csak az egyház, a maga történelem- és társadalomfölköti perspektívájával, amely ugyan szigorú határokat szab a világ számára, de éppen ezek aggályos betartása és betartatása révén biztosítja a világ számára az egyetlen túlélési lehetőséget. Ezért amikor a hívő fejet hajt az egyház autoritása előtt, egyúttal intellektuálisan fejet hajt a világ szuverenitása előtt is. A hívő számára nemcsak az egyháznak, hanem a történelemnek, a kultúrának, a civilizációnak, általában véve a gyakorlatnak, a tárgyak és értékek pluralizmusának, amelyet az emberiség egyetemes, hagyománnyá rögzült konszenzusa és józan ítélete szentesít,

tekintélye van. Az egyház elvetése ennél fogva az első lépés a konszenzus fölrúgása felé, s ennek gyakorlatilag elkerülhetetlen következménye nem a világ fölszabadítása, szuverenitálásának teljessé tétele, hanem a törekény és gyarló emberi intellektus és szubjektív ítélet általi megerősökölése, rabságba döntése, amelyet valamilyen erkölcsi vagy politikai *utópia* révén próbál legitimálni. Megfordítva: a világ, a tárgy szuverenitása előtti főhajtás logikus következménye azon intézmény tekintélyének elfogadása, amely az előbbi szuverenitálásának egyetlen hatékony szavatólója. Végül Kolnai perszonalizmusa, vagyis a személy központba állítása hasonló gondolatmenet alapján sorolható katolicizmusának alapelemei közé. Kolnai elszánt ellensége volt az egzisztencializmusnak, nem meglepő módon annak immoralitásba hajló tendenciái miatt, perszonalizmusa éppen ezért kifejezetten erkölcsi jellegű. Miközben az intuitíve legmeggyőzőbb keresztény képzetnek nevezi az ágostoni eredendő bűn fogalmát, már-már pelagianizmust súroló, vagyis határozottan Ágoston-ellenes felfogást képvisel az ember felelősségével kapcsolatban. Az ember személyes döntése jó és rossz között Isten szemében végtelenül fontos, olyannyira, hogy az még a kárhozat lehetőségét sem zárja ki. Ez az egyszerre optimista (predesztináció-ellenes) és pesszimista (a bűn és a rossz realitásának tudomásulvételét kérlelhetetlenül számonkérő) álláspont ugyan mélységesen összhangban van a katolikus erkölcsi felfogással, de legalábbis feszültségben van a baloldali (tehát politikai) elkötelezettségű katolicizmussal, amelyben nincs hely semmiféle komolyabb pesszimizmusnak.

Politika, ideológia, utópia

Kolnai gondolkodásának formálásában a politikai élményeknek és a politikai tevékenységnek a szerepe kiemelten fontos volt. Filozófusként persze aktív politikusi funkciót nem kívánt vállalni, még ha az Anschlusst megelőző időszakban elég közel jutott is ehhez. Legfontosabb politikai tevékenységformája a politikai újságírás volt. Bizonyos értelemben ennek gyümölcse a nemzeti-

szocializmust elemző műve is, amely nem szoros értelemben vett filozófiai ideológia-kritika, nem is szociológiai ihletésű elemzés, hanem, ha egyáltalán van ilyen kategória, a tudomány szabályainak megfelelő (forrás-elemzés, jegyzetapparátus) politikai filozófiai pamflet. Az első világháborúban a központi hatalmak, helyesebben Németország Kolnai szemében nem egyszerűen az immoralitás világát képviselte a maga zavaros életerő-elméletével, akaratkultuszával, szervezett irracionálisával, hanem még inkább az erkölcs és az erkölcs melletti világ egyensúlyának megbontását. Ez a meggyőződés utasította el Kolnaival az első pillanattól fogva a bolsevik megváltás ígérését. A kommunista forradalom a történelemalakító és civilizációfölötti ember apoteózisa, fölmagasztalása, a személy méltóságának komolyan vételére tett mindennemű kísérlet nélkül. Kolnai Galilei-körbeli barátai közül sokan a Tanácsköztársaságban valamilyen értelemben az őszirózsás forradalom logikus, még ha nem is szükségszerű, és semmi esetre sem vágyva vágyott következményét látták. Kolnai ezzel szemben logikai ugrást látott benne: a reform és a forradalom politikája közötti különbség nem mértékbeli, hanem lényegi.

A reformerség, a korábbi világ elutasítása annak demokrácia-, liberalizmus- és perszonalizmus-deficitje miatt Kolnait Bécsben is a szociáldemokrácia szimpatizánsává tette. Katolicizmusa persze nem tette lehetővé, hogy csatlakozzon a szociáldemokrata párt-hoz, de a húszas években a katolicizmus még távolról sem kötelezte el magát a hivatásrendiség álláspontja mellett. Kolnai a maga részéről a liberális-demokrata irányban próbálta befolyásolni a küzdelmet, az osztrák szellemi életben egyre ismertebb lett politikai esszéi, fejtegetései révén. Az osztrák helyzet sajátossága a nácizmussal, *vagyis* az osztrák államiság föladásával kapcsolatos álláspont perdöntő fontossága volt; márpedig a jobbára a hivatásrendiség ideológiáját képviselő kereszténydemokrácia ebben a kérdésben határozottan német- és náciellenes volt, s

mint ilyen Kolnai számára magától értetődő szövetségesnek volt tekinthető. Az adott körülmények között persze igazán jó választás nem kínálkozott; s noha végül belépett a szociáldemokrata pártba (amiért később számtalanszor megróttta magát), megpróbálkozva egy katolikus alternatíva kidolgozásával, az események logikája minden hasonló számítást félresöpört: a szociáldemokrata pártot betiltották, s megkezdődött a fasiszta, ámde náciellenes diktatúra kiépítése.

Ebben az időben Kolnait egyre nagyobb mértékben foglalkoztatták a háború lehetőségével és esélyeivel kapcsolatos gondolatok is. Előző könyvének harcos címe tulajdonképpen már jelezte, hogy Kolnai nem egyszerűen elemezni kívánja a náci ideológiát, hanem agitálni is óhajt ellene. Az agitációnak pedig végső értelme a háború vállalása. Kolnai következő, végül megjelenésig el nem jutó könyve az *Érvek a hamis pacifizmus ellen* volt.

A negyvenes évek végére végképp hátat fordított a baloldalnak. A háború utáni világ, a növekvő rokonszenv a kommunizmus és a Szovjetunió iránt a Tanácsköztársaságot átélő Kolnai számára egyre rémisztőbb és vészterhesebb volt, s ehhez járultak az Amerikában, az ő habitusától, észjárásától, szokásaitól, civilizációjától és kultúrájától annyira gyökeresen eltérő világban szerzett tapasztalatai. Kolnaitól nem a demokratikus kultúra, a demokratikus politikai intézményrendszer volt idegen, hiszen legkellemesebb és legfölemelőbb európai politikai tapasztalatai Svájc-hoz kötötték. De Svájc demokráciájában annak republikánus és arisztokrata vonásai ragadták meg. Amerika ezzel szemben az egalitárius demokrácia hazája. Kolnai Amerikában is a déli embert kedvelte (vagy igyekezett megkedvelni), a déli államok sajátos patriarchalizmusát, s ez érthető módon mélyen megdöbbenette a vele ekkortájt élénk levelezésben álló Jászi Oszkárt. Nem-egalitárius, privilégiumok és szabadságjogok egyensúlyát, és az objektív értékek megőrzését szavatoló egyfajta

társadalmi nemességet a politikai intézményrendszerbe beépítő demokrácia-koncepciója Jászi számára emészthetetlennek bizonyult. Ebben az is közrejátszott, hogy Kolnai saját maga számára is csak ekkor kezdi tisztázni politikai filozófiájának az alapkategóriáit: ezek a totalitarizmus és az utópizmus. Ekkor már eljutott odáig, hogy az első világháború előtti világot sok tekintetben rehabilitálja, utólag észrevéve a vele szembeni korábbi ellenséges álláspontja mélyén rejlő ártalmas ressentiment-érzelmeket is. Kolnai föltámadó érdeklődése Közép-Európa iránt olyan mértékű volt, hogy a háború utáni rendezés elveit tisztázandó, könyvet kezdett írni *Szabadság és Európa szíve* címmel. A történelem azonban ezt a könyve is okafogyottá tette. Első, teoretikus része azonban elkészült, s benne Kolnai „átmeneti” politikai filozófiájának legfontosabb szempontjai kaptak helyet. A liberális demokrácia hiányosságai itt még alapjában véve orvosolható bajok, de a gyógyítás eszközei jellegzetesen konzervatív eszközök: a hagyományok komolyan vétele, a szabadság primátusa, a nemzeti és birodalmi (korszerű kiadásban: föderális) elv kombinációja, bizonyos erkölcsi normák kikényszerítése, a sokféleség tisztelete, s az alapvető emberi méltóság a politikai cselekvés sarkkövévé tétele. Közép-Európa számára a polgári szabadság és az arisztokratikus kormányzás összegyúrása jelenthetné az igazi kiutat.

Ezt követő írásait azonban egyre jobban dominálja a fönt említett két kategória. A felsőbbrendű (de a szellem ellenségeként és a materialista vitalizmus híveként valójában alsóbbrendű) ember náci kultusza, az egyéniséget történelmi törvényekkel a semmibe tipró kommunizmus harcos ideológiája, valamint a Közönséges Ember petyhüdt, de hatásos egalitárius diktatúrája Kolnai elemzéseiben egyre inkább mint három, egymástól sokban különböző, ám egymásra sokban hasonlító totalitarizmus jelenik meg. Nem véletlen, hogy Kolnai szinte fizikailag is menekül előlük: előbb Kanadába, onnan Angliába illetve Spanyolországba. A gyakorlati politika „követelményeihez” igazodva

azonban Kolnai számára az ötvenes és hatvanas években elsősorban a kommunista ideológia elleni harc volt az elsődleges.

Ennek a harcnak egyre nagyobb, már-már apokaliptikus méreteket ad az utópikus gondolkodás témája. Felfogásának kulcsa a normalitás, vagyis a praxis és az erkölcs közötti kiegyensúlyozott – persze a legkevésbé sem feszültségmentes – viszony. Minden utópia, bár kétségkívül legvirulensebb, konzumatív formájában a kommunista ideológia lényege a normalitással való szembezállás, vagy valamilyen részizagság, valamilyen részlet egészszé, az egyedül igaz és totális valósággá nagyítása révén; vagy pedig a valóságnak a tagadása, helyesebben totális újáteremtése révén. Az 1956-os magyar fölkelésről adott elemzésének is ez a vezértémája: Kolnai értelmezésében a felkelés lényegét illetően antiideologikus, antiutópikus jellegű volt, s mint ilyen, a huszadik század első antiutópikus, a normalitás jegyében lefolytatott szabadságharca. Minden nemzeti, demokratikus, liberális, függetlenségi, sőt, forradalmi hagyomány-elem a szabadságharcnak legföljebb szint ad, de tartalmat nem.

Élete utolsó másfél évtizedében politikai filozófiai munkásságát szinte teljesen kitöltötte az utópikus ész vizsgálata. A várt monográfia azonban nem készült el, részben külső, részben azonban "belső" okok miatt. Kolnai minden jel szerint folyamatosan birkózott a témával, igyekezett ráncba szedni, megtalálni a megfelelő fogásokat és célpontokat, de végeredményben sikertelenül. Ez távolról sem jelenti azt, hogy az elkészült töredékekben nem lelhetnénk nagyon fontos megállapításokra, mi több, Kolnai a témát tanulmány szinten sokkal erőteljesebben és markánsabban tudta kifejteni, mint monografikus megközelítésben. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy írásai szorosán összekapcsolódtak az aktuálpolitika fejleményeivel, márpedig az utópikus észről szóló értekezésben a kommunizmus veszélyére való állandó utalásnál több aktuálpolitikai kapcsolódási pontot nemigen lehetett volna megemlíteni.

Kolnait a politikában és a politikai gondolkodásban is az ellenfél éltette, a küzdelem és a harc. Élete utolsó éveiben azonban abban az Angliában teltek el, amelynek alkotmányos monarchikus demokráciája és diszkrét kényelemmel berendezett civilizációja nem sok politikai kihívást tartalmazott.

A TÁRGY SZUVERENITÁSA

Kolnai filozófiai gondolkodását, helyesebben filozófusi attitűdjét két vonás határozza meg. Az egyik a mindennapos élet, a gyakorlat, a hagyomány, a józan ész által szentesített és a közönséges ész számára hozzáférhetőnek tételezett valóság leírása. A másik a rendszerszemlélet elutasítása. A karteziánus hagyomány legfőbb bűne, hogy a filozófiai módszerből filozófiát csinált; a fenomenológia legnagyobb teljesítménye pedig éppen az, hogy a módszert a helyére teszi, amennyiben valóban módszerként használja. A fenomenológiai ihletésű későbbi filozófiai rendszerek Kolnai szemében ugyanabban a hibában marasztalandók el, mint a karteziánus filozófia. "Köztes" filozófiai álláspontja Kolnai írásait sokszor igen polemikussá, a dichotóm fogalmakkal operáló filozófiatörténetírás szempontjából nehezen besorolhatóvá és kategorizálhatóvá teszi. Kolnai azonban valóban komolyan vette a fenomenológiát, legalábbis annak eredeti meglátásait, s ennek elsősorban az lehetett az oka, hogy megítélése szerint a fenomenológia segítségével hitelessé tudjuk tenni a köztes álláspontot. Szabályos filozófiai "megalapozásra" ez nem ad módot, és ez így is van rendjén, hiszen bármely filozófiai rendszer, amely *mint rendszer* akár a szubjektumból, akár a tárgyi-materiális világból *levezethető*, megalapozható, illetve ilyennek állítja magát, éppen emiatt elfogadhatatlan. A fenomenológia meggyőzően állítja eléink az emberi valóságot, amely egyszerre objektív és nem-természeti. Hogy azonban éppen ilyen, azt nem a fenomenológiától tudjuk, hanem a közvetlen tapasztalatból. Alapvetően módszertan- illetve észjárás-jellege a fenomeno-

lógiát tulajdonképpen védtelenül is hagyta a filozófiai visszaélésekkel szemben – ismeri el Kolnai. Márpedig visszaélésre bőségesen adódott alkalom. Kolnai már Husserl késői spekulációit sem nagyon kedvelte, Heideggert azonban kifejezetten nem állhatta. A fenomenológiának bizonyos értelemben valóban szüksége volt valamilyen ontológiai védelemre, Husserl ugyanis elsiette a lét zárójelbe tételét; a heideggeri egzisztencialista ontológia azonban túllövés a célon, sőt, alapvetően meghamisítja a fenomenológia tanítását, mégpedig egyszerre naturalista és idealista irányban. A egzisztencializmus ugyanis egyrészt ugyanolyan rögeszmeszerűen szubjektivistá, mint a szubjektivistá filozófiák legrosszabb fajtái, a lehető legnagyobb közönnyel lépve túl az objektív valóság tényein és összefüggésein, valódi létet csak a szubjektumnak tulajdonítva. Másrészt az egzisztencializmust, főleg heideggeri változatában, hidegen hagyja a szubjektum magasabbrendű, szellemi élete és tevékenysége; sokkal nagyon fontosságot tulajdonít az ösztönvilágnak és szenvedélyek birodalmának. Kolnai jobban tolerálta az ösztönök és a természetes élettevékenység fölmagasztalását, mint az emberi szellem deifikációját, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne vetette volna meg az előbbit is, illetve ne tartotta volna filozófiai és ideológiai szempontból vészterhesnek. A naturalista egzisztencializmus, az ösztönvilág apoteózisa különösebb bűvészkedés nélkül, szinte azonnal lefordítható vagy vitalista, szociáldarwinista, voluntarista, végső soron rasszista; vagy pedig materialista, voluntarista, történelmi materialista politikai terminusokba. Heidegger és Sartre, a két paradigmatis filozófus, a két politikai véglet. Mindkettő végén azonban, s ezt Kolnai többször is hangsúlyozza, filozófiai szinten az idealista szubjektivizmus megújult erővel tér vissza, hiszen a végső cél nem a nyers életerő és az ösztönök szükségleteinek és igényeinek a kielégítése, de nem is a szellem valamiféle hegelianus önmagába visszatérése, hanem a létezés *merőben esztétikai élvezete*, vagyis a jó és a rossz közötti

különbség eltörlése, a szenvedés és a szenvedésokozás élményszerűsítése, s a kettő összemossa egyetlen perverz esztétikai crescendo-ban.

Mi tehát a megfelelő ontológiai védelem? Kolnai kimerítő vagy szisztematikus választ sehol sem kínál erre a kérdésre. A közvetlen tapasztalat, a józan ész ítélőszéke, a trivialis megvetésének megvetése ugyan rendszeres hivatkozásként fordul elő különböző írásaiban. Részletesen kimunkált álláspontot nem szögez le, de a jelek szerint az ontológiai problémára szerinte ismeretelméleti választ kell adni: nem tudunk mást gondolni, mint a valóság tényeit és tartalmait, illetve még az önmagunkra irányuló gondolatoknak is csak akkor van értelmük, csak attól válnak egyáltalán gondolatokká, ha elhelyezhetők a valóságban, ha odakapcsolhatók a tőlünk független valóság elemeihez. Természetesen egyetlen gondolat sem objektív abban az értelemben, hogy ne volna személyhez kötött. Ez nem egyszerűen egyedivé tesz minden gondolatot (hiszen maga a valóság is felfogható úgy, mint a szigorúan csak önmagukkal azonos dolgok világa), hanem olyan "dolgokká" is, amelyekben az, és csak az a közös, hogy az objektív valóság dolgait azonos *módon* tükrözik, még akkor is, ha nem egyforma hűséggel, pontossággal, mértékben és mélységben ragadják meg egyrészt maguknak a dolgoknak a lényegét, másrészt a közöttük fönálló kapcsolatokat. Végül a gondolat mint a valóság leképeződése szoros összefüggésben áll a szubjektumok intencionális és motivációs rendszereivel és mechanizmusával, s ezért részt vesz a valóság alakításában is, újabb filozófiai kísértésnek szolgáltatva alapot a gondolatok és gondolat-tartalmak – csúnya kifejezéssel – elszubjektíválásához.

Az objektív realitásnak azonban abszolút primátusa van minden reflexióval szemben. Ez a legkevésbé sem lebecsülése a reflexiónak, a megismerésnek, hanem feltétele. A filozófia valódi feladata éppen az, hogy minél nagyobb gazdagsággal és pontossággal adja vissza az emberi szellem világában az

objektív valóságot. Kolnai felfogása szerint azonban a filozófiai tevékenység lényegét illetően semmiben sem tér el az emberi szellem normális, mindennapi tevékenységétől: doxa és ortodoxia nem a hamisság és az igazság mentén különíthető el, ahogy a jelek szerint Platón gondolta, hanem a szabatosság, a pontosság mentén, a tudás felületes és részleges, illetve átfogó és kimerítő minősége alapján.

Azt a tudást, amely nélkül sem a mindennapi élet, sem a filozófiai reflexió nem folytatható, nemcsak az objektív valóság köti tehát, hanem önmaga is: a tudás nem gyarapítható a már meglévő tudásra való tekintet nélkül. Ahogy nincs megismerés megismerő nélkül, úgy nincs megismerés ismeret nélkül sem. Ezt az egyetemes tudást természetesen mindig más és más személyek gondolkodása hordozza, ennél fogva a tudás gyarapítása csak a másoktól való tanulás útján lehetséges. A tanulás alapvető struktúrája tehát a tekintély elfogadása. Mindazonáltal a filozófiai igazságot csak saját értelmünk ítéletei révén lehet elérni. A hagyományok közvetítette tudás önmagában halott, igazság-nak ugyanúgy nem nevezhető, mint ahogyan maga a valóság sem: az igazság csak a megismerés révén jön létre, és mint Igazság végső soron csak a megismerő számára létezik. Ezért és ebben az értelemben a filozófia, vagyis az emberi értelem számára hozzáférhető valóság megismerése nem lehet merőben hit vagy hívés kérdése, még akkor sem, ha az alázatra, mint morális prekondícióra a filozófiai igazság megismeréséhez ugyanúgy szükség van, mint a hit igazságainak megismeréséhez és elfogadásához. A filozófia számára a végső tekintély nem az értelem, hanem a valóság; s ahogy a hit aktusa is a lázadás ösztönének leküzdését tételezi föl, úgy a filozófia is a valósággal szembeni lázadás ösztönének leküzdése után kezdődhet csupán.

MORÁLFILIZÓFIA

Kolnai morálfilozófiájának középpontjában

az értékek állnak. Álláspontjának az eredete Max Scheler "materiális értéketikája". Kolnai sokoldalú, újra és újra nekirugaszkodó, körüljáró, körülíró módszere az egyes értékekről írott esszéiben mintha azt a kimondatlan állítást is közvetítené, hogy ezek a tapogatózó próbálkozások, az analógiák és metaforikus kifejezések, rokonértelmű megjelölések a definiálás során szükségképpen elégtelenek, részlegesek és bizonytalanok, *mivel maga a tárgy ellenáll a kimerítő meghatározásnak; s pontosan ez bizonyítja, hogy maga az érték is része a tőlünk független objektív valóságnak. Az értékek folyton meglepetésekkel szolgálnak. Nem elsősorban azzal, hogy váratlan helyen tűnnek föl, hanem azzal, hogy új és új részletet tárnak elénk magáról az értékről. Az érték pontos meghatározása lehetetlen, de hozzáteszi, hogy azért a 'dolgok' nem atomizáltan léteznek, s más dolgok segítségével férközhetünk közel hozzájuk. Kolnai tehát nem nyilvánít véleményt az értékek ontológiai státusáról, de az értékeket egyértelműen olyan minőségeknek mutatja be, amelyek a megismerő számára valamilyen lényeges értelemben 'adottak', hasonlóan azokhoz a dolgokhoz és jelenségekhez, amelyek az értékeket hordozzák.*

Az értékek világával a gyakorlat, vagyis az élet megélése közben elkerülhetetlenül találkozunk: az ember minden tevékenysége ilyen vagy olyan formában tartalmazza az értékre való irányultságot, ami nem jelent okvetlenül tudatos értékelést vagy értékítélet-alkotást. Bizonyos dolgokat szeretünk elvégezni, egyes dolgokat fontosnak tartunk, ragaszkodunk hozzájuk, s ezek mélyén ott rejlik az a többnyire implicit minősítés, hogy amit teszünk, az ilyen vagy olyan értelemben jó, vagyis valamilyen értéket képvisel. A praxis nem az értékektől független világ, nem az értékeléshez szükséges tapasztalatok összegyűjtésének a terepe, hanem az értékekre való reagálások, válaszok, választások és rangsorolások világa. Ebből az is következik, hogy Kolnai fölfogásában az értékekkel való találkozás és a rájuk való reflexió azonban

nem a praxis *egyik* kitüntetett szelete vagy tevékenysége. Kolnai nem elsősorban azt az ismert bírálatot fogalmazza meg, hogy tények és értékek merev és ontológiai elválasztása tarthatatlan: nem tudunk tények nélkül értékekről, sem értékek nélkül tényekről beszélni. Az ő felfogásában az értékek azért nem állíthatók szemben a tényekkel, mert az értékek maguk is tények, vagy talán még erősebb értelemben valóságosak, mint a tények.

Az értékekről alkotott fogalmaink lehetővé és szükségessé is teszik a 'jó' fogalmának a meghatározását. Az etikában elég sok zűrzavart okozott a 'jó' fogalma és annak használata. Kolnai a maga részéről nem látja megkerülhetőnek, hogy a 'jó'-ról *valamit* mondjunk, de semmiféle kimerítő és zárt definíciót nem tart elfogadhatónak. Szerinte az a legfontosabb, hogy a 'jó' "viselkedését" megfigyeljük, s ne essünk a redukcionizmus hibájába. Ennélfogva elutasítja a 'jó' átmoralizálását, vagy leszűkítését az erkölcsi jóra. Számtalan tevékenységünk, kapcsolatunk, ítéletünk alapja olyan érték, amely nem vagy nem tisztán erkölcsi jellegű. Ugyanilyen határozottan fönntartja, hogy a 'jó' az értékek révén nem egyszerűen része az objektív valóságnak, hanem a tárgyi realitással is szoros összefüggésben van. Ennek ellenére a kettő mégis megkülönböztetendő egymástól. A legkézenfekvőbb és legvilágosabb eljárás ezek szerint az, ha a 'jó' fogalmának különböző értelmezéseit próbáljuk meg rendszerezni.

A 'jó' természetes, a praxisban intuitíve és magától értetődően alkalmazott használata a szubjektumok "természetes" tevékenységében figyelhető meg. Kolnai elfogadja azt az utilitarista intuíciót – nem többet, mint intuíciót –, hogy az erkölcsfilozófia számára a leggyümölcsözőbb kiindulópont az egyének viselkedésének, értékválasztásainak és értékítélet-alkotó tevékenységének a megfigyelése és komolyan vétele. Az utilitarizmus mint erkölcsfilozófia a második lépést azonban Kolnai szerint már eltéveszti: nem veszi elég komolyan saját megfigyeléseit, s ahelyett,

hogy a 'jó' fogalmán belül kezdene szinteket és jelentéseket megkülönböztetni, a szűken (és ráadásul naturalistán megragadott) valóságot egyetlen 'jó'-fogalomra igyekezik visszavezetni. Kolnai ehelyett úgy lép tovább, hogy az erkölcsi jó fogalmát külön definiálja, gondosan ügyelve még arra is, hogy a logikai kapcsolat a kettő között megmaradjon: az erkölcsi jó voltaképpen nem más, mint a személyeknek a *tárgyukhoz hasonló módon objektív* jó-volta, ami viszont szükségképpen csak más személyek vonatkozásában értelmezhető. Az egyik ember jósága vagy jó volta mindenekelőtt a másik ember számára való jó-ságát jelenti. Végül bevezet egy harmadik 'jó'-fogalmat is, mégpedig a természetes jó fogalmán belül, észrevéve, hogy az imént adott leírásban a természetes jó erősen szubjektív értelmet kapott, s az objektív valósággal való kapcsolata nem eléggé megalapozott, s az értékek imént fejtegetett objektivitásával sem hozható összhangba. Ez a fogalom az önmagában vett, noha önmagában nem-erkölcsi jó fogalma, amely már nem valamilyen minőség, „hanem (a 'javakkal' együtt) a cselekvő törekvésének *tárgya*, de egyúttal autonóm érvényességgel /.../ is rendelkezik.” (Ethics, Value and Reality, 71.o.)

Az erkölcsi jó és az erkölcsi értékek rangsorolása, az erkölcsi ítéletalkotás nem kis részben elvek kérdése is. Kolnai teljesen legitimnek tartja a gyakorlatban is alkalmazható erkölcsi elvek leszűrésére, levezetésére tett filozófiai kísérleteket, *amennyiben* azok tiszteletben tartják önnön határait, és nem lépnek föl a végső érvényesség igényével. Ez ugyanis nem az elvekhez, hanem magához az erkölcshez tartozik. Egyetlen elv sem lehet képes arra, hogy a valóság minden részletét figyelembe vegye. De e gyakorlati akadályon túlmenően az erkölcsi elvek természetük szerint sem alkalmasak arra, hogy az ember erkölcsi tevékenységének egész területét lefedjék. Az erkölcsi elvek ugyanis lényegük-nél fogva tiltóak. Aforisztikusan fogalmazva: a jónak ontológiai, a rossznak tematikai primátusa van. Az erkölcsi elvek alapvetően

azt mondják meg, hogy milyen korlátai vannak a lehetséges cselekedeteknek; ugyanakkor keveset, vagy éppen semmit sem mondanak arról, hogy mi teszi erkölcsi értelemben értékesé egy ember életét és jellemét.

Az erkölcsi értékelés voltaképpen nem szabályok alkalmazása, hanem alkalmazások alkalmazása. Az erkölcsi gyakorlat kifejezetten nem szabályalkotás, ahogyan Kant gondolta, de még csak nem is elsősorban *szabálykövetés*, hanem a megfelelő viselkedési reakciók és válaszok megtalálása. Ez a szemlélet teszi lehetővé, hogy az erkölcsi értékelésben ne tévesszük szem elől az implicit mozzanatot, vagyis a rossz megakadályozása mellett a jó gyarapodásához is hozzájáruljunk. Az erkölcsi jó ennek révén visszajuttat minket az értékek objektív világába. Amikor valamilyen helyzetet, jellemet, gyakorlatot erkölcsileg értékelünk, vagyis kiválasztjuk a megfelelő választ, s megfelelő intenzitást rendelünk hozzá, valójában egy tőlünk függetlenül adott helyzetre, jellemre, gyakorlatra reagálunk, mégpedig tőlünk független érték kategóriák segítségével. *Bizonyos értelemben az erkölcsi igény és az erkölcsi hangsúly tőlünk függetlenül létezik* – ebben is összefoglalható Kolnai morálfilozófiai kiinduló- és végpontja.

POLITIKAI FILOZÓFIA

Kolnai fiatalkori politikai filozófiai írásaiban a demokrácia, az egyenlőség, az osztályérdek, a hatalom kérdéseiről értekezett. Későbbi éveinek főműve a *Mi a politika?* című munka, amely egyelőre csak angolul férhető hozzá. A politikai megosztottság, a bal- és a jobboldal erkölcsi értelméről szóló tanulmánya viszont magyarul is olvasható. Részletesebben itt csak az utópikus észjárásról és a progresszív demokrácia-kritikájának egyik aspektusáról van mód szólni.

Az, hogy a baloldali gondolkodás bizonyos fókig könnyebben áldozatul esik az utópia kísértésének, elsősorban és paradox módon az erkölcsi normák félreértéséből, illetve az

erkölcs és a realitás kapcsolatának félreértéséből ered. Mindazonáltal amíg a baloldali gondolkodás elsősorban a kritika és a bírálat talaján marad, s ehhez ragaszkodik, addig képes ellenállni az utópia kísértésének, hiszen az utópia kizárja a kritikát és a bírálatot. S természetesen a jobboldali gondolkodás sem ab ovo mentes az utópia kísértésétől, a piac spontán rendjének ünneplése, a misztikus-traditionalista ideológiák, a platóni ihletésű autokratikus állameszmék ugyanolyan utópikus tendenciákat követhetnek, mint a baloldal kedvenc izmusai. A jobboldali utópiák azért állnak gyöngébb lábakon, mert rendszerint a valóság valamelyik szeletét emelik az abszolútum rangjára, s ezzel bár kétségtelenül támadást intéznek az erkölcs autonómiája ellen, de magát a valóságot nem tagadják el, s lehetőséget teremtenek arra, hogy a valóság győzedelmeskedjék. A baloldali utópiák ezzel szemben minden olyan lehetőséget meg akarnak szüntetni, amelynek révén az utópia bírálhatóvá és meghaladhatóvá válna. Az utópikus ésszel nem az az alapvető probléma, hogy valamit eltúloz, hogy szélsőséget képvisel, kivitelezhetetlent akar, s hajlamos az erőszakosságra. Mindez nem tartozik a lényeghez, noha a közönséges ész rendszerint ezekben szokta megjelölni az utópiákkal szembeni fenntartásának az okait. De éppen a közönséges ész az, amely ennek ellenére fenntartás nélkül hódol az utópiák grandiozitása, nemes szándékai előtt, s kijelenti, hogy bár az utópia megvalósíthatatlan, mégsem érdemes nélküle élni.

Kolnai bírálata ennél sokkal megsemmisítőbb: az utópia a valóság halála. Mint ilyen, voltaképpen elgondolhatatlan. Mégsem veszélytelen: az utópia végső soron az erkölcs totális győzelme a valóság fölött, s pontosan ebben rejlik a vonzereje is, hiszen mégsem nevezhetjük magától értetődőnek, hogy az "elgondolhatatlant" oly sokan "elgondolják". Azért tudják elgondolni, mert valójában nem az értelem, hanem az akarat gondolkodik, az az akarat, amelynek *valóban* az a dolga, hogy a van-t hozzáigazítsa a legyen-hez, helye-

sebben a legyen-ből van-t csináljon. De ha az akarat elhitheti magával, hogy minden legyen-t (értéket, eszmét, ideális állapotot) van-ná képes alakítani, akkor nem egyszerűen mértéket téveszt, hanem ellentmondásba kerül önmagával, hiszen önmaga szükségtelenségét akarja, egyetlen végső akarat erőfeszítéssel. Az utópia világában az akarat erőfeszítését ugyanis a társadalom automatizmusa *pótolja*, s ezzel önmaga halálát kívánja. Az utópiában nincs szükség többre, jobbra, magasabbra törni és vágyakozni. Az utópiában élő ember még csak nem is hasonlít ahhoz, aki az utópiát elképzeli. Az utópikus gondolkodó olyan embert akar teremteni, aki mindörökre elégedett – csak az a kérdés, hogy ez a lény ember-e még. Bármekkora önellentmondást hordoz is magában, az akarat utópikus megfeszülése éppen ezért szélsőséges erőfeszítés, amely méreteinél és könnyörtelenségénél fogva állandó és effektív veszélyt jelent a társadalomra. Bármilyen sok köze legyen is az utópikus észnek a nemes erkölcsi indítékokhoz és szenvedélyekhez, a részvét, a könyörület, az igazságtalanság miatti fölháborodás, a jóakarat erkölcsi indultaihoz, ez a kapcsolat végső soron – hangozzék bármilyen keményen is – parazitizmus:

Kolnai egyik írásának meghökkentő kiindulópontja szerint a progresszív demokrácia számos tekintetben a kommunizmussal, számos más tekintetben pedig a nemzeti-socializmussal van rokonságban – s persze fontos aspektusokban mindkettőtől különbözik is. Ezek az összehasonlítások már önmagukban is sérthetik a demokratát, de Kolnait ez nem hatja meg. Teljes mértékben osztja Tocqueville-nek azt a nézetét, hogy a demokrácia nem egyszerűen politikai rendszer, hanem mentalitás, amely az egyéni élet minden területére hatással van. Ez a hatás a szükségképpen alacsony színvonalon végbemenő uniformizálódás, homogenizálódás, az egyenlőségelv minden határon túlra történő kiterjesztésének fogalmaival is megragadható, de Kolnai nem elsősorban ezeket emeli ki. Tocqueville elemzése ugyanis egyoldalú: nem abban az értelemben, hogy ne látná a demok-

rácia előnyös oldalait, illetve a szabadság intézményeit a demokratikus századokban és társadalmakban is megőrző biztosítékokat és hagyományelemeket; hanem abban az értelemben, hogy statikus és kevésbé rugalmas kategóriákkal dolgozik. Kolnai számára a progresszív demokrácia a *Közönséges Ember* (Common Man) kultusza, azé az emberé, aki istennek hiszi önmagát és úgy is viselkedik, noha minden értékmérce szerint – az elnevezés ezt tükrözi – vulgáris, közönséges színvonalat képvisel. Csakhogy a Közönséges Ember ellentéte nem a kifinomult, rafinált, vagy éppen különféle extrém (erkölcsi, esztétikai, politikai) teljesítményt nyújtó ember mint olyan, de nem is az arisztokrata (hagyományokkal, kultúrával, kiváltságokkal, a szabadság iránti érzékkel és történelmi távlattal rendelkező) személy, hanem az *Egyszerű Ember* (Plain Man). Az Egyszerű Ember minden társadalomban és korban a legfontosabb igazságok hordozója.

Ő a józan ész, az ép erkölcsi érzék embere, aki tisztában van önmaga korlátaival és korlátainak természetével, de aki ennek ellenére képes és tud ítéletet – elsősorban erkölcsi ítéletet – alkotni a dolgokról, az eseményekről és embertársairól, mert birto kolja az emberiség közös értékkincsét, és részese annak az erkölcsi konszenzusnak, amelynek megléte Kolnai erkölcsfilozófiájának egyik sarkköve. A morálfilozófus nem engedhet abból, hogy a legfontosabb erkölcsi szabályok egyetemes érvényűek és a józan ész számára megismerhetők, de éppen ezért a politikai filozófus sem mehet el arisztokratikus-esztéticista irányba, s nem juthat olyan tradicionalista-arisztotelianus következtetésre, hogy a politika a kevesek vagy a rátermettek ügye. Kolnai politikai filozófiája, bármennyire is meghökkentően demokráciaellenes, mi több, kifejezetten arisztokratikus, amikor a „kiváltságok” fontosságáról szól, legalább ennyire élesen utasít vissza minden olyan jobboldali vagy tradicionalista ihletésű politikai filozófiát, amely megveti az egyszerű embert, vagy csak kihasználja és hivatkozik

rá, de nem veszi komolyan, többnyire azért, mert „közönségesnek” tartja. Ez a megvetés és lenézés a melegágya minden jobboldali totalitarizmusnak, amely mindenekelőtt a közönséges erkölcsön óhajt fölülemelkedni. Ámde éppen a közönséges erkölcs komolyan vételének ígérete a legveszélyesebb megtévesztő manővere a baloldali totalitarizmusoknak és a progresszív demokráciának is.

Az Egyszerű és a Közönséges Ember közötti különbség valóban nem magától értetődő. A lényeg aforisztikusan: az előbbi a szétválasztás és a megkülönböztetés embere, az utóbbi az összemosás és az összekeverés embere. Megkülönböztetés nélkül nincs szabadság, az összemosás pedig mindig totalitárius veszélyeket hordoz. Az összemosás, a megkülönböztetés iránti érzék hiánya pedig közvetlenül összefügg az utópikus észjárással, amely a valóság és az álom, a van és a legyen, a tökéletes és a hiányos közötti ellentét megszüntetésének ígérete és beteljesítője. A dolgok – köztük az értékek – rendje objektív, s vele szemben az ember egyedül helyes magatartása az elfogadás. Nem a tehetetlen alávetés, hanem az elfogadás, amelyben a hozzájárulás, az egyetértés, a helyeslés mozzanata is ott van, hogy így az elfogadó befogadó is lehessen. Minél inkább alakítani akarjuk a valóságot, annál jobban kicsúszik a kezünkől; minél jobban el tudjuk fogadni, annál többet tudunk meg róla. Az Egyszerű Ember ösztönös fenomenológus. Az Egyszerű Ember pluralizmusa is valóságos, szemben a Közönséges Emberével, mert nem abból áll, hogy minden értéket a magáénak akar tudni, hanem abból, hogy azokat *elismeri*. Az elismerés aktusa nála valóság, a Közönséges Embernél retorika. A Közönséges Ember rögeszméje ugyanis az egyenlő esélyek, az egyenlő hozzáférés elve, a homogén szabadság elve, a kiváltságok megszüntetése, az előjogok lebontása, annak jegyében, hogy bárki bármihez bármikor hozzájuthasson: s nem veszi észre, hogy a vágyott értékek éppen emiatt egyre távolabb kerülnek tőle.

JEGYZETEK

¹ A felsorolt könyvek adatait lásd az irodalomjegyzékben.

² Ennek ellenére Kolnai szellemi univerzumának továbbra is fontos szereplői maradtak a magyar szellemi élet egyes képviselői, politikusok, írók, költők. Kolnai számára Jászi egészen a negyvenes évek végéig kiemelkedően fontos referenciapont volt. Más emigránsokkal is tartott kapcsolatot, főleg eleinte: Bécsben sokáig bejáratos volt Polányi Károlyékhoz, és úgy személyes sorsát, mint szellemi fejlődését illetően sokat köszönhetett Polányinak és feleségének, Duczynska Ilonának. Párizsban Fejtő Ferencsel alakított ki baráti kapcsolatot, noha – mint Fejtő megjegyzi – általában véve távol tartotta magát a magyar emigrációtól. A pszichoanalitikus Ferenczi Sándor, Lányi György, Jászi utóda az Oberlin College-ban, a jogász Vámbéry Ruzstem, a történész Menczer Béla és még sokan hosszabb-rövidebb ideig Kolnai szűkebb baráti illetve ismerősi társaságához tartoztak. Végül külön meg kell emlékeznünk Kolnainak Füst Milánnal főntartott kapcsolatáról, amely különösen a húszas években volt intenzív. Levelezésük több darabját a *Világosság* 1997/5-6-os számában olvashatjuk.

³ A felsorolt könyvek, írások adatait lásd az irodalomjegyzékben. A jelen ismertetőhöz a *Magyar Pantheon*-sorozat kötetének bevezetőjét használtam föl. Balázs Zoltán.

IRODALOM

DUNLOP, Francis: *The Life and Thought of Aurel Kolnai*. Aldershot: Ashgate, 2002.

BALAZS Zoltan and DUNLOP, Francis (ed): *Exploring the World of Human Practice. Readings In and About the Philosophy of Aurel Kolnai*. Budapest-New York: The CEU Press, 2004.

KISS Endre: „Kolnai Aurél filozófiai pályája” *Világosság* 1997/5-6, 29-45.

KOLNAI Aurél: *The War against the West*. London: Gollancz, New York: Viking Press, 1938, (magyarul néhány részlet: „A náci Németország és a Nyugat”, *Café Babel*, 39-40.sz, 2001/1-2.)

-----: *Ethics, Value and Reality*, ed. Francis Dunlop, Brian Klug; introd. Bernard Williams, David Wiggins, London: Athlone Press, 1977

-----: *The Utopian Mind and Other Papers*, ed. Francis Dunlop, introd. Pierre Manent. London: Athlone Press, 1995.

-----: *Privilege and Liberty and Other Essays in Political Philosophy*, ed. and introd. Daniel J. Mahoney, Lanham, Maryland: Lexington Books, 1999.

-----: *Political Memoirs*, ed. Francesca Murphy, Lanham, Boulder, New York, Oxford: Lexington Books, 1999 (magyarul: *Politikai emlékiratok*, ford. Balázs Zoltán, Budapest: Európa, 2005.)

-----: *Kolnai Aurél*. Szerkesztette, bevezette, részben fordította: Balázs Zoltán. Budapest: Új Mandátum, 2003.

-----: *Early Ethical Writings of Aurel Kolnai*, ed. Francis Dunlop, London: Ashgate, 2002.

-----: *On Disgust*, ed. by Carolyn Korsmeyer, Barry Smith, Open Court, 2003.

-----: *Sexual Ethics: The Meaning and Foundations of Sexual Morality*, London: Ashgate, 2005.

-----: „Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából” *Világosság* 1997/5-6, 110-123.

-----: „Rokonságunk nem világnézeti ..., hanem strukturái” Kolnai Aurél levelei Füst Milánnak, *Világosság* 1997/5-6, 110-123.

-----: “Sorai ismét választ követelnek”. Jászi Oszkár és Kolnai Aurél levelezéséből. *Világosság* 1997/5-6, 110-123.

-----: „Megbocsátás,” *Mérleg*, 1993/1: 35-49.

-----: „A politikai megosztottság erkölcsi értelme,” *Századvég*, 1997/2: 127-48.